

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Hrvatski jezik i književnost i Mađarski jezik i književnost

Antonija Vidović

Ženski likovi u prozama Josipa Kozarca

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2014. god.

SADRŽAJ:

1. SAŽETAK.....	2
2. UVOD.....	3
3. LIK ŽENE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI.....	4
3.1. LIK ŽENE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI 19. STOLJEĆA.....	8
3.1.1. Kućni anđeo/svetica/progonjena nevinost.....	9
3.1.2. Fatalna žena (femme fatale).....	10
3.1.3. Produhovljena, boležljiva, krhka žena (femme fragile), produkt dekadentnog kulta ljepote krajem 19. i početkom 20. Stoljeća.....	11
3.1.4. Žena na putu prema samosvijesti, subverzivna žena koja raskida s patrijarhalnim, moralnim i klasnim ogradama.....	12
4. ŽENSKI LIKOVI U PROZAMA JOSIPA KOZARCA.....	14
4.1. <i>TENA</i>	14
4.2. <i>BISER-KATA</i>	17
4.3. <i>DONNA INES</i>	19
4.4. <i>MIRA KODOLIĆEVA</i>	21
5. ZAKLJUČAK.....	25
6. LITERATURA.....	26

1. SAŽETAK

U ovom završnom radu, pod naslovom *Ženski likovi u prozama Josipa Kozarca*, govorit će se o ženskim likovima. Prvo će se reći nešto općenito o položaju žene i njezinim ulogama kroz stoljeća te će se opisati tipovi žena u književnosti od kojih će i svaki biti oprimjeren. Naglasak će biti na tipovima ženskih likova u 19. st., budući da je to bilo razdoblje stvaralaštva Josipa Kozarca. Nadalje, karakterizacije ženskih tipova primjenit će se na odabrane Kozarčeve pripovijetke: *Tena*, *Biser-Kata*, *Donna Ines* te *Mira Kodolićeva*. Navedeni ženski likovi iz proza Josipa Kozarca bit će opisani kroz odlike tipa ženskog lika koji im odgovara. Na samom kraju završnog rada bit će zaključak te navedena korištena literatura pri izradi ovog završnog rada.

Ključne riječi: ženski likovi

Tena

Biser-Kata

Donna Ines

Mira Kodolićeva

2. UVOD

Tema su ovog završnog rada *Ženski likovi u prozama Josipa Kozarca*. Kroz opise tipova ženskih likova u hrvatskoj književnosti, bit će opisani ženski likovi iz proza Josipa Kozarca. Njihova karakterizacija temeljit će se na odlikama tipova žena iz 19. st. Nakon opisa Tene, Biser-Kate, Donne Ines te Mire Kodolićeve, u zaključku će biti navedeno kako je Josip Kozarac razvijao karakterizaciju navedenih ženskih likova kroz godine, odnosno kako je razvijao ženski lik. U poglavlju Lik žene u hrvatskoj književnosti govorit će se općenito o ženskom liku u hrvatskoj književnosti te onda posebno o svakom tipu žene. U idućem poglavlju nalazit će se karakterizacija ženskih likova iz odabranih proza Josipa Kozarca te na samom kraju zaključak i korištena literatura.

3. LIK ŽENE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

O dostojanstvu žene počinje se govoriti 1988. godine kada se žena promatrala u svjetlu kršćanskog nauka te se razabirala istina objavljena o njoj, dok se književnost bavi time kako su naši pisci u različitim razdobljima postavljali lik žene i uobličavali ga. Lik žene prisutan u književnosti, star je kao i sama književnost. Tako u književnosti postoje dva različita i komplementarna stajališta prosuđivanja i promatranja problema žene, a to su književno-povijesno i sociološko. Svako razdoblje hrvatske književnosti donosi vlastito poimanje i shvaćanje ženske naravi. U pojedinim su se djelima opisivali ženski likovi te se tako pokušalo ocrtati funkcioniranje pojedinih ženskih likova u određenom književnom razdoblju. Do hrvatskog preporoda ženski su likovi u hrvatskoj književnosti prikazani jasno, dok su se u razdoblju od protorealizma i realizma do danas pojavili samo obrisi ideje o ženskoj naravi. (Petrač, 1991; 348)

U književnosti se do sredine 19. st. razvijala i ideja o muškarcu kao ratniku, odnosno ideja žene kao predodžbe muškarca te je žena često bila prikazana diskriminirajuće. Prema navedenom, predodžba o ženi s jedne strane temeljila se na poimanju žene kao majke i vjerne družice, dok se s druge strane temeljila na poimanju žene kao nevjerne ljubavnice, prevrtljiva i promjenljiva stvorenja. Zaključno tome, žena se prikazivala ili kao ideal ili kao grijeh. Kasnije će se ženski lik pojaviti kao razvijena individua koja traži slobodu za vlastiti, nesputani razvoj. Značajno područje s kraja 19. te cijelog 20. st. bila je ženska psihologija, što potvrđuju i naslovi nekih djela, koja nose ženska imena, kao što su *Olga i Lina*, *Tena*, *Baruničina ljubav*, *Gospođa Sabina*... Upravo pojavom realističkog romana donosi se pomak u vezi sa ženskim likovima, budući da ta vrsta romana oblikuje pojedinačnu žensku sudbinu, a piše ga muškarac. Teme o ženi kao majci i teme o Djevici Mariji, Isusovoj majci, prisutne su u svakom razdoblju hrvatske književnosti. Teme o Majci Božjoj, Djevici Mariji, stvorile su religioznu umjetničku prozu, a primjer navedene proze su *Šibenska molitva* te božićna pjesma *U se vrime godišća*. Lik žene, prikazan kroz osobu Marije, ne predstavlja nikakvo zlo, nego je ona neprijatelj zla. Tako se u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnoj kulturi lik ženskog bića pozitivno ocrtava samo u liku Bogorodice. (Fališevac, 2003; 118)

Dokument Ivana Pavla II., *Mulieris dignitatem*, upravo je poveznica između Eve i Marije, Gospe i današnje žene, od oličenja idealne žene do žene današnjice. Upravo sve navedeno prožima hrvatsko marijansko pjesništvo. (Petrač, 1991; 349, 350)

U hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi žensko biće pojavljivalo se samo kao objekt, pasivno biće i sporedan lik u nekom tekstu te je uvijek ocrtano negativno. Tako se u srednjovjekovnom

glagoljskom *Tkonskom zborniku* s početka 16. st. nalazi prva pjesma usmjerena protiv žena te je u toj pjesmi žena uspoređena sa zmijom. (Fališevac, 2003; 118)

Krajem 15. i kroz cijelo 16. st. prisutna su dva tipa žene koji dominiraju cjelokupnom hrvatskom literaturom. Prvi tip žene razvio se iz petrarkističkih stihova, kojima su pjesnici opisivali i slavili ljepotu idealne žene ili gospoje. Hrvatski petrarkisti, Džore Držić, Šiško Menčetić te Hanibal Lucić, opjevali su sve od trenutka susreta s idealnom ženom, preko ljubavnih muka do njezina uslišanja ili neuslišanja njihove ljubavi. Takva žena bila je idealna žena, gospoja ili donna te preko tog tipa žene, koji funkcionira kao posredništvo, pjesnik ostvaruje transcendentnu puninu. (Petrač, 1991; 351)

Ženu su petrarkisti opjevali kao uzvišeno biće koje participira u božanskoj ljepoti i dobroti i takvo se shvaćanje žene i ženskog bića počelo ocrtavati kako u religioznoj, tako i u svjetovnoj književnosti. (Fališevac, 2003; 118)

Od svih hrvatskih zemalja, dubrovačka kulturna sredina u 16. st. bila je najspremnija prihvatiti rano-novovjekovne koncepcije o ženi. Potvrda tome je to što je Nikola Gučetić u posveti *Dijaloga u ljepoti* (1581.) uzdignuo neobično visoko dubrovačku ženu i ženu uopće. (Fališevac, 2003; 119) Prvi spomen ženskog glasa u hrvatskoj kulturi ostavila je Mara Gučetić, žena prethodno spomenutog Nikole Gučetića. Po njoj se žene ne razlikuju od muškaraca ni po intelektualnim ni po fizičkim osobinama, a Amazonke navodi kao najjači dokaz junaštva i ženske hrabrosti. (Fališevac, 2003; 120)

U književnom životu Dubrovnika žene su ravnopravno sudjelovale s muškarcima. Uz Cvijetu Zuzorić, najpoznatija je bila Julija Bunić te njezina sestra Nada Bunić. (Fališevac, 2003; 121)

Dinko Ranjina svjedoči kako nisu sve žene zauzimale takav položaj; navodi kako su do udaje bile zatvorene u kuću, dvaput godišnje su smjele izaći uz kuće, a u slučaju da se nisu udale, išle su u samostan. Dakle, u vrijeme renesanse, u razdoblju 16. st., žena se u raznim traktatima izdizala iznad muškarca, dok je u realnom životu ženina sloboda bila sputavana te nije mogla samostalno donositi samostalno odluke o vlastitom životu. (Fališevac, 2003; 121)

Drugi tip žene prožima cjelokupnu stariju hrvatsku književnost, a prisutan je u epskom ili dramskom pjesništvu, dok je prvi tip prisutan u lirskom pjesništvu. Žena ovog tipa je jaka, uzorita, junačka te se žrtvuje za zajedničku, ugroženu, nacionalnu stvar. Takav tip žene razvio je Marko Marulić, a objedinjuje ju u liku Judite, idealu kreposti, junaštva i pobožnosti. Hrvatska zbilja prikazivana je kroz djela od Marulićeve *Judite*, Lucićeve *Robinje*, Zoranićevih *Planina*, Pelegrinovićeve *Jeđupke* pa do lika Katarine Zrinske. (Petrač, 1991; 351)

Tip takve žene junakinje nastavlja se i u doba ilirizma kada Ivan Kukuljević, po uzoru na Marulićevu Juditu, stvara lik Sofije, iz njegove drame *Juran i Sofija*, koja se također borila za nacionalno, zajedničko dobro. (Petrač, 1991; 352)

U doba baroka ambivalentan odnos prema ženi zaoštrio se do krajnjih granica te se žena ili veličala do božanskih razmjera ili se pojačavao negativan stav prema njoj. (Fališevac, 2003; 122)

Takav odnos prema ženi urodio je i prvom polemikom za i protiv žena u hrvatskoj kulturi. U Padovi je 1643. godine objavljeno djelo *Slava ženska i protivni odgovor Jakova Armolušića Šibenčanina cvitu šestom*, polemika s pjesmom *Od privare i zle naravi ženske* Ivana Ivaniševića, a koja je napad na žene u kojima on vidi demonska bića i upropastiteljice jadnih i slabih muškaraca. (Fališevac, 2003; 123)

Jakov Armolušić piše djelo *Slava ženska* u kojem brani žene te opovrgava Ivaniševićeva stajališta o demoničnosti ženskih bića. (Fališevac, 2003; 124)

Navedena pjesma lijep je primjer koncepcija o ženi i ženskom biću u hrvatskoj kulturnoj svijesti. On shvaća ženu ravnopravnu muškarcu te izriče dostojanstvo i veličinu žene. (Fališevac, 2003; 126)

U to vrijeme kontinentalna Hrvatska bila je prepuna Turaka koji su je pustošili, tako da nije mogla misliti na ženu i narav ženskog bića. Ondje je djelovao Ozaljski jezični i književni krug, u koji je bila uključena i jedna žena, Ana Katarina Frankopan-Zrinska, koja je u pjesmama napadnuta kao pokretač urote te je tako poprimila crte demonske žene. Kontinentalna Hrvatska stvarala je samo muške mitove, a ako bi oni bili dovedeni u pitanje, za sve nedaće krivljena je žena. (Fališevac, 2003; 127)

U hrvatskoj baroknoj književnosti prisutna su tri osnovna tipa žene; prvi tip žene određen je petrarkističkim naslijeđem; ona je gospoja, nedostižna žena s magičnim osobinama. Drugi tip žene je grešnica koja predstavlja opasnost za pjesnika, budući da je u njoj kušnja koja pjesnika može navesti na grijeh. Ovakav tip žene predstavljen je u Gundulićevim *Suzama sina razmetnoga*; ljepota takve žene samo je pričin, ljepota petrarkističke žene u ženi grešnici preoblikovana je u koncepciju demonskog lika. Treći tip lika žene je žena pokajnica prisutna u baroknim plačevima, a predstavlja lik žene koji se kaje zbog grijeha. Žena pokajnica prošla je put od gospoje te tipa grešnice, da bi na kraju prešla u lik koji se vlastitim pokajanjem uzvišuje i posvećuje. Navedenim tipovima žena zajednička je trodijelnost Gundulićevih *Suza (odrješenje, spoznanje i skrušenje)*, od kojih svaki dio pripada određenom tipu žene. (Petrač, 1991; 352)

U 18. st. u kulturni život uvodi se čitalačka publika, što ujedno određuje narav i funkciju književnih djela koja pišu žene, a koja se razlikuju od djela koja su pisali muškarci, pa se u 18. st. svrstava početak ženskog pisma u hrvatskoj književnosti. (Fališevac, 2003; 128)

U Dubrovniku je u 18. st. djelovalo nekoliko književnica, a sve su pisale religiozno-moralistička djela, a koja su se razlikovala od takvih djela pisanih u prethodnim stoljećima. Iako je ovo bilo stoljeće prosvijećenosti, ono nije bilo sklono ženama, obrazovanim još manje. Jedino što je ženama u kulturi u Dubrovniku dopušteno bilo je područje nabožne književnosti. Prvenstveno su pisale za neobrazovaniju čitalačku publiku, a osobito za žensku mladež, kako svjetovnu, tako i za onu u samostanima. Marija Dimitrović Bettera jedna je od dubrovačkih pjesnikinja, no njezin književni opus nije velik, a djelomice je izgubljen. Sačuvana su samo njezina dva prijevoda koji su prerade onodobnih djela talijanske književnosti. Prvi prijevod nosi naslov *Sedam pjesanca o poglavitijeh sedam blazijeh dneveh Pričiste Bogorodice*. (Fališevac, 2003; 129)

Njezine pjesme svojom emocionalnošću i nježnošću predstavljaju začetke ženskog pisma u hrvatskoj književnosti. Drugi njezin prijevod je *Muka Isukrstova*. Nadalje, još jedna dubrovačka autorica Lukrecija Bogašinović, napisala je djela koja su ostala sačuvana u rukopisima, a vjerske su naravi kao i prijevodi prethodne autorice. (Fališevac, 2003; 130)

Anica Bošković je također još jedna dubrovačka pjesnikinja te prva žena nakon Cvijete Zuzorić koja je stekla društveni ugled, a da pritom nije postala mit, nego je cijenjena na temelju onoga što je ostvarila svojim duhovnim sposobnostima. Autorica je dijalogiziranog spjeva *Razgovor pastirski vrhu porođenja Gospodinova*, prvog djela takvog žanra nastalog iz pera jedne žene. (Fališevac, 2003; 132)

U Dubrovniku su u 18. st. bitnu ulogu u kulturnom životu imali brojni ženski samostani u kojima su se pisala, prevodila te ukrašavala djela potrebna za vršenje pobožnosti, a bili su i pogodna mjesta za razna crkvena i duhovna dramska prikazanja. Sav književni rad dubrovačkih redovnica ostao je anoniman, a zabilježeno je samo ime redovnice Benedikte Gradić. (Fališevac, 2003; 133)

Za kajkavsku književnost 18. st. bitan je zbornik pjesama Katarine Patačić iz 1781. god., pod naslovom *Pesme horvatske*. To je prva izrazito lirska pjesmarica u kajkavskoj književnosti i prvo svjetovno djelo u hrvatskoj književnosti koje je napisala jedna žena. (Fališevac, 2003; 134)

Pjesme Katarinina zbornika po strukturnim osobinama najviše se približavaju tipu lirske pjesme koji je u 18. st. doživio procvat, a to je popijevka. (Fališevac, 2003; 136)

U hrvatskoj književnosti 19. i 20. st. žena se pojavljuje kao samosvojna individualnost. Svaki autor oblikuje ženski lik prema svojim nakanama te su tako prisutna dva tipa ženskih likova, međusobno suprotstavljena. Prvi je tip žene majke, čuvara obiteljskog ognjišta i nacionalnog bića, tip žene kao nosilac i promicatelj čistoće i nevinosti, dok je drugi tip tzv. fatalne žene- femme fatale. (Petrač, 1991; 352)

Viziju mlade, idealizirane djevojke učiteljice utemeljuju Ivan Perkovac svojom *Stanovačkom učiteljicom* te August Šenoa *Brankom*, u kojima je ugrađena težnja za prosvjećivanjem i buđenjem

svijesti nacionalnog bića. Prisutni su i krhki, nježni i fragilni ženski likovi koji su tragični, izgubljeni i osuđeni na propast u sudaru sa stvarnošću i surovom okolinom, a ocrtava ih Šimunićeva *Muljika* ili Kolareva *Breza*. Motiv fatalne žene stalno je prisutan kod hrvatskih romansijera. Likovi takvih žena postali su pravi literarni simboli, budući da su najživlji i literarno najuvjerljiviji ženski likovi hrvatske književnosti. Primjer je takvog lika Klara u Šenoinu romanu *Zlatarevo zlato*, a odlikuje ju iznimna ljepota, tajanstvenost te privlačnost. Opasnost su i prijetnja, predmet su muške erotske fantazije, a vlastito im je sve što izlazi iz okvira normalnog i dopuštenog. Objedinjuju sva negativna obilježja, one su razorne, hajdučice, brakolomke te posve kontrast plemenitoj ženi. U romanima 19. st. lik ovakve žene određuju paralogični, demonski elementi, dok u romanima 20. st. zadržavaju samo temeljne elemente deformacije ljudskog. (Petrač, 1991; 353) Moderni romani napuštaju ideju tipiziranja ženskog lika, uvjetuju nivelizaciju spolova, dok je u realističkom romanu oblikovana ideja o ženskoj prirodi. (Petrač, 1991; 354)

3.1. SLIKA ŽENE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI 19. STOLJEĆA

Kao Petrač, i Nemec navodi kako sliku o ženi u 19. st. kreiraju muškarci te je ona jednostrana, puna stereotipa, a često i diskriminirajuća. Iza toga se nalazi snažna spolna asimetrija u tadašnjem hrvatskom društvu. Postojali su samo skromni tragovi o ženskoj samosvijesti i želji za samopotvrđivanjem. Iznimka toga je *Dnevnik* Dragojle Jarnević, vođen od 1883. do 1874. god., u kojem je pokušala preoblikovati položaj žene od objekta (seksualnog, društvenog, estetskog) do spoznavajućeg samosvjesnog subjekta. U njemu otvoreno, iskreno i posve nekonvencionalno progovara o tabuiziranim temama, a sve to na primjeru vlastite sudbine te tragike žena u svijetu u kojem dominiraju te kojeg su organizirali muškarci. Najtragičnija je u opisu normi i predrasuda koje vladaju u društvenoj svakodnevnicu, a prema kojima su žena ima samo bitnu ulogu u reproduktivnoj funkciji. Zbog toga je ona protiv prikazivanja žene kao ropkinje, te prije svega toga radije odabire dostojanstvenu samoću te je njezin *Dnevnik* prikaz krajnje granice ženske samosvijesti te čežnje za individualnom slobodom u hrvatskoj književnosti.

Važnost žene za društvenu i kulturnu obnovu naroda uočili su hrvatski preporoditelji, a jedan od njih bio je grof Janko Drašković te jedan anonimni pisac članka u *Danici* koji cijeni ženske sposobnosti i smatra da žene moraju postati čuvarice jezika, domovine i naroda. (Nemec, 2003; 100)

U književnosti pak žena ima klišeizirana obilježja te se u inventaru ženskih likova hrvatske književnosti 19. st. likovi žena dijele na četiri tipa:

- 1) *kućni anđeo/svetica/progonjena nevinost*
- 2) *fatalna žena (femme fatale)*
- 3) *produhovljena, boležljiva, krhka žena (femme fragile), produkt dekadentnog kulta ljepote krajem 19. i početkom 20. stoljeća*
- 4) *žena na putu prema samosvijesti, subverzivna žena koja raskida s patrijarhalnim, moralnim i klasnim ogradama*¹

Prva dva navedena tipa žene odgovaraju arhetipskim figurama koje su se razvile u zapadnoeuropskim književnostima, dok su druga dva produkti nove osjećajnosti. (Nemec, 2003; 101)

U nastavku će ovog rada opširnije biti opisan svaki navedeni tip žene te oprimjeren s odgovarajućim ženskim likom iz odabranog Kozarčevog djela.

3.1.1. Kućni anđeo/ svetica/ progonjena nevinost

*Posrijedi je idealizirana projekcija žene, tj. produkt muške fantazije koja ženskom biću pripisuje osobine anđeoskog, svetog, netjelesnog, produhovljenog.*² Varijacije vječnog ženskog u književnosti su prisutne od najstarijih vremena. Danteova Beatrice te Petrarčina Laura vrhunac su takve idealizacije. Progonjena nevinost u 18. st. doživljava svoju konačnu literarnu fiksaciju, a ostvaren je u liku Goetheove Gretchen u djelu *Faust*. Takve likove ocrtavaju nevinost, čistoća, moralna postojanost, krepost, vjernost, skromnost, stidljivost, nježnost, dobrota te su takvi ženski likovi potvrda principa i vrijednosti kršćanskog moralnog kodeksa. U novijoj hrvatskoj književnosti prvi lik progonjene nevinosti uvodi Adolfo Veber Tkalčević novelom *Nadala Bakarka* (1870.) u kojoj glavna junakinja postojanja u najjačim životnim kušnjama te nepokolebljiva u obrani svoje časti i dostojanstva, a odbacuje i vlastita muža koji je posumnjao u njezinu krepost. Šenoina Dora Kupićeva paradigmatski je lik progonjene nevinosti. U njoj su objedinjene tipske osobine lika, dok njezin status žene-žrtve potvrdila je tragična sudbina koja ju je snašla upravo zbog njezine dobrote, poštenja i plemenitosti. Doru je krasila ljepota duše i lica.

¹ Nemec, Krešimir, *Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća*, u: *Zbornik zagrebačke slavističke škole 2002.*, Zagreb, FF press, 2003.god., 100-101 str.

² Isto, 101. str.

Oslikana je bijelom bojom, što je simbol nevinosti i djevičanske ljepote. Na Dorinom tragu nastali su i slijedeći ženski likovi: Jelka u Kumičićevu *Jelkinu bosiljku*, Marija u *Začudenim svatovima*, Anica u Kovačićevoj *Registraturi*, Anka u Kozarčevim *Mrtvim kapitalima*, Evica u Novakovu romanu *Pavao Šegota*, Vilma u Gjalskijevu romanu *U noći*, Zlata u *Crnoj kraljici* Higina Dragošića, Anica u Vojnovićevoj drami *Ekvinocijo*. Prethodno navedeni ženski likovi čedne su i povučene domaće djevojke koje su se zaljubile u domaće i poštene mladiće, a suparnice su im opake strankinje ili žene nepoznata podrijetla (Laura, Lina, Barbara Celjska...). (Nemec, 2003; 101)

Tipična osobina lika progonjene nevinosti i kućnog anđela je to da su oni statični likovi, objekti nečije žudnje ili žrtve spletki. U svakoj situaciji očituju se njihova krhkost, ranjivost i pasivnost. Takvim likovima nedostaje živosti; *oni su čistoća bez života, dobro koje odbija*.³ Po strukturi su transpsihološki karakteri, zastupaju službeni moral iza kojeg se skriva sam pisac te zbog toga djeluju blijedo, papirnato, beskrvno, a pomalo i odbojno. (Nemec, 2003; 102)

3.1.2. Fatalna žena (femme fatale)

*Likovi dobra, kojima nedvojbeno pripada tip kućnog anđela i progonjene nevinosti, nužno imaju i svoju protutežu u silama zla. A njih zastupaju jače, moćnije, a i literarno impresivnije fatalne žene.*⁴ One su tajanstvene, raskošne, senzualne, ali opasne zavodnice s kojima se susreću hrabri junaci i u najstarijim mitovima i sagama te ih stavljaju pred kobnu kušnju i redovito odvede u propast. Arhetip su kobne, demonizirane žene koji se oblikovao gotovo kod svih naroda, a fatalne žene u sebi objedinjuju sve poroke, strasti, požudu odražavajući neuralgične točke muške seksualne fantazije. Osobine fatalnih žena pridavale su se i povijesnim osobama koje su postale predmetima literarne inspiracije (Kleopatra, Marija Stuart, Barbara Celjska). U europskim literaturama lik fatalne žene širi se od ranog romantizma do sredine 19. Stoljeća, a bio je signatura romantičarske osjećajnosti. Razlog tomu je specifično otkriće romantičara da *užas i bol mogu biti izvorom zadovoljstva, ljepote, strasti i naslade*.⁵ U romantizmu dolazi do oživljavanja likova opasnih zavodnica, kurtizana, tajanstvenih lijepih prosjakinja, zamamnih crnkinja i kreolkinja. To razdoblje oblikuje fatalnu ženu te ona dobiva skalu posebnih oznaka: a) sve su fatalne žene čarobno lijepe, tajanstvene, pune kobne privlačnosti koja sadržava prijetnju, opasnost i agresivnost; *jezovito*

³ Isto, 102. str.

⁴ Isto, 102. str.

⁵ Isto, 102. str.

fascinantan objekt su upravo zbog antitetičke napetosti između lijepog i opasnog, zavodljivog i prijetećeg; (Nemec, 2003; 102)

b) uz njezin lik vežu se zanimljiva duhovna svojstva: inteligencija, proračunatost, duhovitost, intelektualna superiornost; dominiraju okolinom, samosvjesne su, vješto manipuliraju željama muškaraca; mjesto djelovanja im je svijet visokog društva, salon, zabave i plesovi; c) u njihov lik upisane su muške erotske fantazije; zato su one razvratne, nemoralne, pohotne; „apsolutne bludnice”, podnose najteži teret tabua i predrasuda pojedinih epoha i društava te predstavljaju iracionalno, destruktivno i demonsko; d) pripisuju im se iracionalna svojstva kojih se nikad nisu oslobodili te se javljaju kao glasnici smrti, nesreće, propasti. Potencirana joj je želja za uništavanjem i sadističkim mučenjem svojih žrtava; pripisuju joj se oznake demonizma, dijaboličnosti te vampirizma; uz njih se vežu metaforičke asocijacije sa zmijama, vješticama i ostalim nemanima. *U hrvatskoj književnosti 19. stoljeća lik fatalne žene brzo se udomaćio i postao literarnim „rekvizitom“ neophodnim u tvorbi zapleta i dinamiziranju radnje.*⁶ Kao prototip fatalne žene služi Klara Grubar iz Šenoina romana *Zlatarovo zlato*, budući da ona sadrži sve prethodno navedene osobine fatalne žene. U prvom susretu glavnog junaka s fatalnom ženom podcrtava se relacija žrtva-krvnik što je vidljivo na primjeru Laure u Kovačićevu romanu *U registraturi*. Likovi fatalnih žena povezivali su se sa zmijama, budući da se u kršćanskoj ikonografiji sotona često pojavljuje u obliku zmije koja je simbol zavodjenja na prvi grijeh. Fatalna žena stalno se prikazuje kao lualica, nestalna žena, nesposobna za dom i smiren obiteljski život, odbacuje pravila puritanskog građanskog morala. One su brakolomke, čedomorke, ubojice, kradljivice, osvetnice i uvijek imaju karakteristike deformirane ljudskosti. Mnoge potisnute traume, kompleksi i moralne dvojbe vremena, svoju tematizaciju pronašle su demonskim djelima fatalne žene. Produkcija fatalnih žena nastavila se i u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća. (Nemec, 2003; 104)

3.1.3 Produhovljena, boležljiva, krhka žena (femme fragile), produkt dekadentnog kulta ljepote krajem 19. i početkom 20. stoljeća

*Femme fragile modernija je inačica strukturnog tipa koji smo nazvali kućni anđeo, odnosno progonjena nevinost*⁷. Literarne konture iscrtava E. A. Poe, no lik doživljava procvat koncem 19. Stoljeća, dok je popularnost lika u izravnoj vezi s usponom esteticizma i dekadentnim kultom.

⁶ Isto, 103. str.

⁷ Isto, 105. str.

Modu fragilnih žena stvara Maurice Maeterlinck poetskom dramom *Princeza Maleine* (1889.), zatim D'Annunzio u romanu *Djevice s hridina* (1895.) te lik postaje jedan od zaštitnih znakova *fin de sièclea*. Krhkost, nježnost, boležljivost, eteričnost, aristokratska produhovljenost, umornost, potisnuta seksualnost, nemir i živčano rastrojstvo, bezvoljnost te nedostatak životne energije, fizička su i duhovna svojstva ovog tipa žene. Kontrast je snazi, vitalnosti, zdravlju, animalnosti te agresivnoj seksualnosti. Lišena je dubljih psiholoških karakterizacija te zbog toga djeluje više kao estetski objekt i literarna stilizacija, a ne kao osoba od krvi i mesa. Lik ovakve žene u hrvatsku književnost 19. st. uvodi Janko Leskovar u romanu *Sjene ljubavi* (1898.), a radi se o Ljerki Tavernićevoj. Leskovarova junakinja nije sposobna za životne borbe i nedaće svakodnevice. Ona afirmira *vita contemplativa*, odnosno udaljavanje od života i usmjeravanje energije na svoju unutrašnjost, u prostore duha. *Riječ je, dakle, o liku žene koja duboko osjeća da između ideala u koje je vjerovala i zbilje u kojoj živi zjapi duboka provalija.*⁸ Disharmonija ideala i stvarnosti obilježila je i Luciju Stipančić, možda najsnažniji lik u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća. (Nemec, 2003; 105)

Po fizičkom izgledu i psihogramu je tipična *femme fragile*, budući da bolest i malaksalost utiskuju produhovljenom biću sudbinski pečat. Većina krhkih žena boluje od sušice (i Lucija), bolesti koja u literaturi doživljuje estetizaciju jer stvara specifičnu duhovnu dispoziciju te se za nju kaže da je „uzvišena patnica“ ili da je „slomljena kao ljljan kojemu je oluja pretrgla struk“. Lucija je također simbol žrtve u bunta, dok njezina moralna čistoća raste s poniženjima i uvredama kojima je izložena, a njezina sudbina otkriva naličje patrijarhalnog odgoja i puritanskog morala. (Nemec, 2003; 106)

3.1.4. Žena na putu prema samosvijesti, subverzivna žena koja raskida s patrijarhalnim, moralnim i klasnim ogradama

Krajem 19. stoljeća očituju se jasni simptomi krize ženskog osobnog i građanskog identiteta. Kod žena je javlja želja za oslobađanjem od autsajderskog položaja u društvu i probijanjem dosuđene im granice. Sve se otvorenije govori i piše o ženskom pitanju i o pokretu za oslobađanje žena. To je bilo vrijeme prvog feminističkog vala u Hrvatskoj koji je svoju kulminaciju doživio u djelovanju M. Jurić Zagorke i Zofke Kveder. U literaturu se projiciraju promjene u društvu: nova senzibilnost

⁸ Isto

moderne donosi više slobode i u raspravama o metafizici spolova. U raspravu se uključuju i muškarci (Milivoj Dežman Ivanov, Antun Gustav Matoš). Nemec (2003; 106)

Razmišljanja moderne žene o njezinom statusu u društvu i braku, u moderni ispunjavaju stranice listova i časopisa. Neke od tih žena stidljivo se pojavljuju i kao literarne junakinje; Vojnovićeva sestra Gjena pod pseudonimom Kristijana Solvejgs u liku neukrotive Vjere u pripovijesti *Crveno ruho* (1894.) donosi inkarnaciju ženske slobode. Ona je žena snažne osobnosti, umjetničke intuicije i duhovne širine koja se ne uklapa u patrijarhalne okvire i društvene stereotipe. Radikalnija je i Zlata u Truhelkinom romanu *Plein air* (1897.). To je rani primjer ženskog pisma u kojem je prikazana samosvjesna žena koja ne pristaje na konvencije koje je puritansko društvo nametalo ženi u braku, društvu i svakodnevnom životu. Jagoda Truhelka na pozornicu dovodi emancipiranu, intelektualno superiornu ženu koja feminističke preokupacije gura u prvi plan. Likovi samosvjesnih žena javili su se u djelima koje su napisale žene, dok kod muškaraca još nema glasa o takvim ženama. Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća prilično je stereotipna, ali s osjetnim promjenama što se više približava kraj stoljeća. Za novi identitet žene još će se morati pričekati. (Nemec, 2003; 107)

U razdoblju između dvaju ratova javlja se drugi val ženskog pokreta u kojem su: Marija Jurić Zagorka, Mara Ivančan, Zdenka Jušić Seunik, Fedy Martinčić, no žensko pismo afirmirat će se u ženskoj književnosti tek osamdesetih godina 20. stoljeća, a slika žene s njim će doživjeti svoju radikalnu preobrazbu. (Nemec, 2003; 108)

4. ŽENSKI LIKOVI U PROZAMA JOSIPA KOZARCA

4.1. TENA

Tena (1894., *Dom i svijet*) najuspjelija je Kozarčeva pripovijetka u kojoj on, preko ženskog lika djevojke Tene, piše o Slavoniji te ističe žensku ljepotu koja je zbog zanesenosti i ljudske naivnosti uništena i izložena patnjama. Tenin lik Kozarac počinje razvijati od trenutka kada joj umire majka te ona postaje svjesna sebe. Već na samom početku pripovijetke Kozarac fizički opisuje Tenu:

U šesnaestoj svojoj godini bila je uzrasla i tanka, kao da je iz vode iskočila, i činilo se da će biti preveć visoka, pa su joj drugarice već počele prišivati kojekakva nelijepa imena. Lice joj je bilo ponešto mrklo, sa onom neizrazitom bojom kadano se još nije moglo znati, hoće li biti blijeda crnka ili rumenobijela. Takova nerazvijena, nije se u prvi čas nikomu osobito sviđala; no tko ju je pomnije motrio, vidio je, da joj je lice pravilno, u svakom potezu, nos ravan i sitan, čelo slično srpu, istom se počelo u gornjoj polovici bjelasati, donji dio lica pružio se ponešto u duljinu i tek se počeo zaobljavati, ni jedna kost, ni jedna crta nije mutila nježnog pravilnog sklada cijelog oblića. No lice bilo samo još mrtvo, bez oživljujućega daha; samo mrke sjajne oči kao da su prerano sazorile, poput miris poluzelene voćke, te odavale da će one pravilne crte dok se izravnavaju i ožive bojom prve mladosti, stvoriti ljepotu kakovom narav zna uresiti samo rijetke žene. Tko ju je vidio zažarenu od žege ili posla, taj je bez dugog razmišljanja rekao da će biti ljepotica; a tko ju je opet zatekao ozeblu i pomodrijelu, taj ju je sažalnim okom pogledao kao da gleda tešku bolesnicu. Nije bila od onih preranih ljepota nego od onih koje se pokasno razvijaju, ali tim savršenije.⁹

Iz navedenog opisa može se naslutiti kako se u liku Tene kriju obilježja ženskog lika kao kućnog anđela, progonjene nevinosti i svetice. No, ako se uzmu u obzir kasnija događanja u Teninu životu, može se zaključiti da Tena ova obilježja nije dugo zadržala, nego je Kozarac u Teni objedinio više tipova ženskog lika te ona postupno prelazi iz jednog u drugi. Kozarac Tenin lik razvija kroz cijelu pripovijetku. Tako je Tena na početku dobra, neiskvarena mlada djevojka iz slavonskog sela, nesvjesna svoje ljepote, a njezinim životom upravljala je njezina majka koja je čekala samo da ju uda. Može se reći da je bila pravi kućni anđeo, lišena i samostalnog odlučivanja o vlastitu životu, potpuno beživotna i hladna, no Tena je takva bila dok joj majka nije umrla, što se vidi iz sljedećeg navoda: *Što će biti, Tena, od tebe kada ja umrem? – znala ju je mati požaliti. – A što bi bilo? Bit će što i sada – odgovorila bi ona glasom kojom niti je žalila majku niti sebe.* (199)

⁹ Kozarac, Josip, *Mrtvi kapitali, novele*, Zagreb, HUM NAKLADA d.o.o., studeni 2008., 197. str.

Svi su navodi u daljnjem tekstu preuzeti iz iste zbirke pa će iza svakog idućeg navoda biti naznačena samo stranica u zagradi s koje se navod donosi.

Kako se Tena razvijala i svaki dan bila sve ljepša, mnogim seoskim muškarcima se svidjela, a neki su je čak htjeli i zaprositi, no njoj je bilo svejedno. Tena se nije trudila ni odlučivati za sebe niti izboriti za vlastito pravo glasa čak ni kada joj je majka za muža izabrala Jozu Matijevića. Hladno je prihvatila majčin izbor jer je znala da ju Jozo voli. Nakon što joj je majka umrla, Tena je postajala druga osoba, počela je biti svjesna same sebe i svoje ljepote: *Tena kao da dosada nije ni mislila svojom glavom, ni ćutjela svojim srcem; vođa njezin, pokojna mati, zastirala je svojom osobom, svojom naukom cio put pred njome, te ona od cijelog svijeta nije ništa vidjela ni čula doli jedine svoje matere. A sada najednom puče joj nedogledan vidik pred očima, a ta neizvjesnost salijevala se u jedan jedini pojam; ja sam ja; sve što je na meni, moje je!* (200)

U navedenom trenutku Kozarac u Teni oživljava pravu fatalnu ženu, suprotnost istoj osobi kojom je ona bila do trenutka majčine smrti, kao da se u Teni polako rađa njezino drugo lice koje je u njoj dugo bilo zarobljeno. Tako je ona očarala svojom ljepotom na prvi pogled i vodnika Jaroslava Beraneka koji je bio njezina prva ljubav, jer joj njezin brak s Jozom nije predstavljao ništa. Kako su fatalne žene privlačili saloni, raskoš, visoki život, upravo Beranekova priča o tome u njoj budi fatalnost, želju za slobodom, dok joj vlastiti muž to nije mogao priuštiti i zbog toga se zaljubila u vodnika Beraneka: *Ona je zbilja ljubila, ljubila prvi put. Da nije vidjela vodnika, ona možebiti za cijelog svog života ne bi ni znala što je prava ljubav.* (201)

Nakon Beranekova odlaska, Tena započinje novu fazu života. S njim je upoznala ljubav i strast bez kojih više ne može i tada započinje njezin moralni pad. Postala je potpuno svjesna svoje ljepote i bila je svačiji interes i cilj. Iako je bila zaljubljena u Beraneka i nosila crnu maramu zbog njegova odlaska, u njezin život ubrzo je ušao bogataš Leon Jungman kojemu je Tena, kao i Beraneku, odmah zapela za oko. Tena se polako počela družiti i s njim te odlaziti u njegov raskošni salon: *No kada je pregledala sav onaj neviđeni sjaj Jungmanovih soba, kada je čula kako joj laska i udvara, kako je nježno nutka ovim i onim, ona se ubrzo razabrala i osokolila. (...) Čas po čas te se njoj već pričinjalo kao da je sve to samo za nju stvoreno, da je ona, njezino tijelo, jedan dio te raskoši.* (206)

Sada je Tena znala da je njezin glavni adut vlastita ljepota koju je dala u zamjenu za raskoš i bogatstvo koje ju je privuklo u salonima jer ona Leona nije iskreno voljela, voljela je njegovo bogatstvo, a Leon je bio svjestan toga. Upravo svijet raskoši i salona naveo ju je da vlastito tijelo prodaje Leonu jer je smatrala da je takav svijet stvoren za nju i da ondje pripada, što je vidljivo iz prethodnog navoda. S Leonom Tena živi u raskoši tijela i neograničenim željama. Tena je nedugo zatim opazila da ju požudnim pogledom promatra i Ciganin Đorđe i to ju je ispunjavalo jer je bila sigurna da ju svi žele i da se svi dive se njezinoj ljepoti: *Ona je bila u onom sretnom raspoloženju te se osjećala da joj se svatko divi, da je svatko ljubi, a da ona ne mora nikoga. (...) Budite svi*

bogati kao Leon pa ću onda biti i vaša! Takovo nešto odzvanjalo je u dubini njene duše kad je opazila da je muško oko požudno promatra. (210)

Nakon što je i Leon otišao, Tena je živjela od divljenja prema darovima koje je dobila od njega, no nije mogla izdržati dugo bez muškarca jer se stalno prisjećala kako je lijepo i raskošno živjela u Leonovim odajama. Uvjerila se u to kako će Leona zaboraviti samo uz drugog muškarca: *Kada sam mogla uz Leona zaboraviti na vodnika, zaboravit ću i na Leona uz koga drugoga. (218)*

Ciganin je, ali ima novaca... A ti će novci odsada biti moji, a Maruška, mala Ciganka, neka puca od jada! Jest, tako će to biti- Joza i Đorđe! Joza će me hraniti, a Đorđe će mi novaca davati! (219)

Takvim je životom živjela Tena te nije marila ni za tuđe žene. Znala je da može manipulirati obojicom i da će joj priuštiti sve što poželi. Iz navoda je očito kako je Tena postala istovremeno i duhovita i proračunata, samosvjesna i razvratna, te, kako Nemec navodi za takav tip žene, apsolutna bludnica. Tenu nije zanimala okolina niti što će drugi reći. Znala je što želi i sve si je to osiguravala: *Joza i Đorđe mirno su dijelili njenu ljubav među se jer je ona tako htjela. (222)*

Tena nije marila ni za to što Đorđe ima ženu te što će uskoro dobiti dijete, nego se i sprijateljila s Maruškom kojoj je Tena predstavljala svojevrsnu smetnju: *Ona je žene smatrala kao i muškarce, svi su se klanjali njenoj ljepoti. Nemarišna mekoputnost, to je bila jezgra njezina značaja; oštrijeg, izrazitijeg poteza nije bilo u njezinoj duši. (226)*

Kako je Tena naviknula na darove, bila je sretna i kada joj ih je Maruška počela poklanjati, no nije ni razmišljala da Maruška ima zle namjere i da joj je cilj osvetiti se Teni, no upravo zbog njih Tena je teško oboljela i ostala sama: *Veći dio lica joj bio u jednoj jeditoj mrkoj kori, samo ispod očiju i oko usta bijeljela se ljudska koža. Bila je slična kornjači. Zar je to ona, Tena? (231)*

Čak su je ostavili i Joza i Đorđe koji su bili s njom zbog njezine ljepote koja je nestala u kratko vrijeme. U tom trenutku ta fatalna žena doživjela je potpuni pad, kao da joj je došao na naplatu sav raskošan život koji je uživala, a koji je čak ostavio i trag na njezinom licu, ožiljak. Na samom kraju Kozarac ne ostavlja svoju junakinju Tenu samu u bolesti i samoći, nego joj vraća njezinu pravu, prvu ljubav, vodnika Beraneka: *On je gledao dvije Tene pred sobom; jednu lijepu, onakovu kakovu je pred dvije godine ljubio, i jednu ružnu. Lik one lijepe bio je u njegovoj duši, a lik one druge stajao je pred njime. (235)*

Na samom kraju Teni je bilo žao zbog načina života kakvim je živjela. Kada je ugledala Beraneka, shvatila je da je ostala ljubav među njima koja se opet iznova probudila, a da je sve što je proživjela nakon njegova odlaska bila velika laž: *Njoj je bilo da onaj čas i sada još traje, a sve što je bilo između tog časa pa do danas, da je laž, da je isprazan san. (236)*

4.2. BISER-KATA

Biser-Kata je još jedna Kozarčeva pripovijetka, objavljena u Vijencu 1887. god., u kojoj prikazuje lik mlade djevojke u slavonskom selu. Za razliku od toga kako je Kozarac lik Tene postepeno razvijao od nevine djevojke do fatalne žene, Biser-Katu nije tako mijenjao. Ona je pravi primjer kućnog anđela, svetice te progonjene nevinosti i to je ostala do samog kraja.

Malo tko je znao za kneževu kćer; odraslu u poslu i pod kneževim strogim okom rijetko ju je bilo vidjeti. A bila je i sirota, pa se i u crkvi slabo tko obazirao na sićušnu, jednostavno obučenu modrooku curicu. U šesnaestoj godini izraste ona kao preko noći uzor-ljepotom, sva je okolica prozva Biser-Katom. (164)

Za razliku od ostalih djevojaka iz Biser-Katina sela, ona je uvijek bila najjednostavnija, ali najljepša, njezin jedini ures bio je dukat oko vrata, dok su ostale djevojke bile u svili. Zračila je djevičanstvom, djetinjom nježnošću i plemenitošću. Tipična osobina lika progonjene nevinosti i kućnog anđela je to da su oni statični likovi, a to je potpuno vidljivo u liku Biser-Kate koja unutar svoje kuće nije imala posebnu ulogu, čak je i statičan lik dok se radnja zbiva u kući, budući da je stalno bila pod očevim nadzorom i zbog toga nije imala ni prijateljica te nije ni pomišljala da ide van s djevojkama ili dječacima na druženja. Kako je izrasla u lijepu djevojku, svi su je počeli primjećivati, no ona nije puno marila za to, i dalje je ostala ona skromna i jednostavna Biser-Kata. Znala je i sama da ju očev nadzor sputava, no nije ni pokušavala to promijeniti nego mu je uvijek bila poslušna: *Tako se razvijala Kata ostavljena samoj sebi, otrgnuta ženskom razgovoru i društvu. (166)*

Kata je, kao prava predstavница navedenog tipa ženskog lika, zaljubljena u domaćeg mladića, a u ovom slučaju to je bio Luka Vitković. Budući da se Kata nikad nije družila previše s drugima, on je bio njezina prva ljubav, no nije ti nikome otkrila jer je bila sramežljiva, a njezin otac je za njega govorio da je bekrija, zbog čega je Kati bilo neugodno i priznati im da je zaljubljena u njega: *Najednom se zarumeni i prodrhta- u susret joj išao Luk. Stotinu raznih čuvstava buknulo u isti par u njezinu srcu; u časovitom komešanju nesta ih opet sviju, tek jedno osta na površju: pritajena, drhtajuća radost. (169)*

Kata i Luka potajno su se nalazili na livadama, u šljiviku, daleko od očiju svih. Može se reći da je i Kata bila objekt njegove žudnje i žrtva njegove prijevare, jer Luka nju nije volio kao ona njega: *Njega nije opajalo isto blaženo čuvstvo kao nju; oćutjev se gospodarom, ohladi. Navikao samo razuzdana usta ljubiti, nije razumio one sreće, onih drhtaja Katina srca, one djetinje odanosti. Njegova duša nije klikkala slavopjeve ljubavi, njegovu srcu jedino je godila putena naslada, pobjeda nad ženskom slabosti. (171)*

Njena ljubav bila je prva, puna vatre i čara, gledajući u njemu najljepši i najsavršeniji stvor na svijetu, ne znajući ni sama s čega ga obožava. (174)

Tako su se oni neko vrijeme viđali, no nije potrajalo dugo jer je Luka išao u vojsku, ali joj je obećao da će se vjenčati kada se vrati, no Kata nije shvatila da joj on daje lažne nade i obmanjuje ju. Njezin otac je imao toliki autoritet nad njom da joj je i našao muža te mu Kata nije mogla reći za Lukine namjere. Ostale djevojke su bile ljubomorne na Katu te su joj se htjele osvetiti i tako je postala i žrtva Femine i Mandine prijevare, no i njima je Kata slijepo vjerovala jer je bila toliko neiskvarena da ni u kome nije vidjela ništa loše. Fema i Manda potpune su suprotnosti Kati: *Kata išla krotko, stidljivo među njima dvjema, ne ističući se ni hodom ni odijelom, te se izdaleka ni slutiti nije moglo kolika se nježnost i dražest skriva u tom tijelu. (182)*

One su namjerno nagovorile Katu da pođe s njima do vojarne u kojoj će vidjeti Luku, no Kata nije ni pomislila da će joj to uništiti sve njezine želje i planove: *Sutradan još u svu zoru zareda selom glas da je Biser-Kata bila jučer u varoši kod mlade gospode, da se je povlačila s domobrancima po vojarnama te da je donijela puna njedra novaca; da se je skrivala, ali ju je ipak vidio Mata Radov, i još kojjetko... (186)*

Takve priče razljutile su Katina oca, no ona se nije pokolebala zbog njih i priznala je da je išla ondje zbog Luke. Nakon toga, otac joj je zabranio viđanja s Lukom i rekao joj da nikada neće moći biti s njim, no Kata je čak i tada smogla snage za dalje. Zbog Feme i Mande Kata je došla na loš glas u cijelom selu i u sve lažne priče o njoj povjerovao je i Luka, no nije on mario o njima jer se vjenčao s Femom: *Kata više nije riječi progovorila s njime; venula kao cvijet. (193)*

Kata je shvatila da ju je Luka prevario i da je žrtva njegove prijevare, no nije znao da nosi njegovo dijete. Kada su njeni roditelji saznali da je Kata trudna, bili su izvan sebe, no to je bio trennutak kada je Kata odlučila izboriti se za sebe i opravdati svoje dostojanstvo. Kada se proširila vijest o Katinoj trudnoći, svi su pričali o njoj loše: *Svaka nesretna djevojka s prezirom se odvrćala od Kate; skitati se s najzadnjom propalicom, zatirati plod pod srcem naočigled svemu svijetu – sve to nije grijeh, nije sramota... Ali pokloniti život čedu, očuvaj bog! Nijedan momak ni da čuje za kneževu jedinicu; da je sva zlatna, ne bi je nijedan uzeo za ženu, niti bi mu to rod njegov dozvolio. Kao stršeni navalili na Katu, izmišljali o njoj nečuvene rugaveti i svakojake pjesme kakovih ne pozna nijedan narod pod nebom. (195)*

Kata je znala na kakvom je glasu, no nije marila za to, nego je bila zahvalna ocu na svemu kao nikada prije jer ju oni nisu ostavili samu: *Poslije mjesec dana sahraniše i Katu i čedašce joj. Nalik sivu kamenu ali vedra oka koračao knez za lijesom svoje jedinice: rekao bi čovjek, ponosio se svojom nesrećom. (196)*

Iako je Kata bila nesretno završila život, može se reći da ga je završila kao pravi anđeo, ni kada se očekivalo da će se i ona osvetiti drugima za zlo koje su joj nanijeli, ona je i tada zadržala sve svoje dobre osobine, otišla je sretna, mirne duše i čiste savjesti, dok je Luki i Femi život sve donio na naplatu; nisu imali miran život ispunjen ljubavlju, nego su živjeli u preljubu jer nikad nisu upoznali život kakvim je živjela Biser-Kata, dobri lik Kozarčeve pripovijetke.

4.3. DONNA INES

Kao i prethodne pripovijetke, i ova pripovijetka, objavljena u Vijencu 1890. god., u naslovu također nosi ime ženskog lika. Za razliku od likova Tene i Kate, u ovoj pripovijetki Kozarac opisuje ženu iz visokog društva, plemenitašicu Irenu Lucić, no zbog svoje ljepote nazvana je donna Ines. Kako Kozarac opis prethodnih ženskih likova daje na početku pripovijetke, o Ireni se na početku saznaje samo da je autorica tužnih stihova napisanih iz očaja, za vrijeme njezina boravka u Gleichenbergu. *Prva ljepotica u V. bila je Irena pl. K., kći umirovljenog đenerala. Prema ljepotica, doživjela je Irena – koju su radi izvanredne krasote nazivali donna Ines – već dvadeset i drugu godinu neudata. Uzrok da je tako dugo djevojkom ostala, bio je taj, što se je svatko bojao uzeti izvanredno naobraženu i u svakom dobru odgojenu djevojku, koja nije imala nikakva miraza, jer je đeneral bio boležljivac, pa je za svoju kćer mogao veoma malo na stranu metati.*¹⁰ (13)

Kozarac je Irenu opisivao kao fatalnu ženu, no ne kao razvratnu i opaku, nego kao ženu pred kojom muškarci gube razum zbog ljepote: *Naravski, da je donna Ines imala dosta obožavatelja; ali nijedan od njih nije joj duševno dorastao, nijedan se nije usudio zaprositi ju (...) S njome razgovarati bila je prava raskoš sve dotle, dok ona nije dublje zaronila u razgovor; tada bi nastao čas, gdje njezin štovatelj ne bi više podoban bio pratiti tok njezinih misli, ne bi više znao odgovarati na njena pitanja, a oko njezinih usana počeo titrati neki božanstveni, zagonetni posmijeh, od kojega se njemu čelo znojem oblilo. U takovoj je prilici nastojao svaki da se što časnije udalji od te neodoljive sile, koja je iz njena bića poput munje i privlačila i odbijala.* (14)

Irenina fatalnost temeljila se samo na njezinoj ljepoti, ona nije zavodila namjerno ostale muškarce koji bi pričali s njom, nego je, na neki način, to radila nesvjesno. Uskoro se udala za Marijana Lucića, također čovjeka iz visokog društva: *Oni se nijesu samo ljubili, njih je vezalo međusobno štovanje, kakovo ljudi niže uglađenosti i ne poznaju.* (14)

¹⁰ Kozarac, Josip, *Odabrane pripovijetke*, na: www.eLektire.skole.hr. Svi su navodi u daljnjem tekstu preuzeti sa iste stranice pa će iza svakog idućeg navoda biti naznačena samo stranica u zagradi s koje se navod donosi.

Nakon Irenine udaje za Marijana, Kozarac napušta karakteriziranje ženskog lika kao fatalne zavodnice te, unatoč svačijim očekivanjima da će Irena postati pohlepna, opisuje ju kao pravog kućnog anđela. Marijan je bio vrlo sretan s njom, no neispunjena želja mu je bila njihov potomak kojeg je jako priželjkivao, ali je to smetalo i Ireni: *- Tu djecu rada bih ja vidio! – misleći pri tom na svoju i ženinu ljepotu. Ta njegova riječ udubla se u njeno srce dublje nego ikoja druga; bilo je časova, te si je u dubini duše spočitavala, da nije kadra udovoljiti njegovoj vrućoj želji, da nije donijela svomu mužu najglavniji atribut, koji ženu čini ženom.* (14-15)

Oslonac i utjehu da će jednom dobiti dijete, Irena je vidjela u Radetiću te se posebno razveselila kada je čula da će Radetić doći u njihov kraj. Bliskost Irene i Radetića smetala je Marijanu koji je sve više postajao ljubomoran: *On ni sam nije znao, što mu je, nešto ga je smetalo u grudima; koliko je i hotio, da zatomi misao u sebi, da je ljubomoran na Radetića, ipak mu je ona sve to žešće kidala moždane.* (15)

Zbog njegove ljubomore, Irena i Marijan su se potpuno udaljili jedno od drugog, da je među njima nestala gotovo sva ljubav i poštovanje. Iako je znao kakva je Irena, posumnjao je i u njezinu vjernost: *Ona je dobro znala, što je njemu, - on je bio ljubomoran, on je mislio, da je ona Radetiću poklonila svoju ljubav. On je to uistinu mislio, - ona mu je bila vjerna, kao prvi dan, kad su se vjenčali! I to uvjerenje, da je o njoj mogao samo jedan časak posumnjati, gdje je njena ljubav naprama njemu bila kroz pet godina čista kao kristal, - ta njegova malodušnost, to obescjenjivanje njene vrijednosti, napunilo ju takovom mržnjom naprama njemu, da je taj čas pred njenom dušom tako jasno bilo, tako razgovijetno govorilo: među nas je pala tvoja sumnja kao more među dvije zemlje, - a sada već nema te sile na svijetu, koja bi opet jedno drugomu u naručaj bacila.* (16)

U toj najvećoj nepravdi koja ju je snašla, Irena je ostala nepokolebljiva u obrani svoje časti i dostojanstva te se nije ni pokušavala opravdavati jer je znala da nije ništa skrivila: *U njenu srcu umrla je ljubav, a žena sa srcem i značajem donne Ines ne može bez ljubavi živjeti.* (17)

No sve to što je proživljavala, odrazilo se na njezinom zdravlju: *Poslije poroda oslabi Ines posvema; pod silu i protiv njene volje poslaše je u Gleichenberg, bolje nego ikoji liječnik znala je ona, da za nju zdravlja i života više nema.* (17)

Njezin status žene-žrtve potvrdila je tragična sudbina koja ju je snašla upravo zbog njezine dobrote, poštenja i plemenitosti: *Marijan je razabrao, da je propao za nju: onaj njezin božanstveni, grobni mir na duhovitom licu (koje je vidimice ginulo), pekao ga je kao otrov u srcu, nu on se nije usudio niti riječcom taj njezin mir smesti. Jedina mu utjeha bila, da će ih čedo njihovo jedno drugomu opet približiti, da će ljubav naprama djetetu i njihovu međusobnu ljubav osvježiti i iznova oživjeti. Ali - sreća je jednom okrenula leđa Marijanu: donna Ines rodila je mrtvo čedo!* (17)

Iako je htjela Marijanu samo priopćiti lijepu vijest koju je u trenutku uništila Marijanova ljubomora, nije mu zamjerala te mu je bila zahvalna na svojoj brizi koju joj je pružao u bolesti. U tome je sličnost između Biser-Kate i Irene koje su, unatoč nepravdi koja im je nanesena, ostale jake do tragičnog kraja.

4.4. MIRA KODOLIĆEVA

Mira Kodolićeva još je jedna Kozarčeva pripovijetka objavljena 1895. godine, a zasnovana je na biblijskom motu: *Na tvojem grijehu rodio se moj*. Upravo taj moto krije cijelu životnu priču koja je zadesila Miru Kodolićevu, ženski lik po kojoj ova pripovijetka nosi ime.

Bila je još posve mlada, u dvadeset i drugoj godini, pepeljaste guste kose, blijedo-mramornog lica, velikih smeđo-plavkastih očiju, ustašca punanih, rujnih nu bez snažnijeg izraza. Bila je sitna i oniska; cio izraz lica bio je još toli djetinski nježan i nevin, mramorna bjelina još toli prozirna, da se je svakomu novomu znancu nehotice nadavalo da ju zove gospođicom, umjesto gospođom. (44)

Mira je bila udana za odvjetnika Kodolića, no tim brakom su oboje postali nezadovoljni nakon četiri godine, kao da je nestala ljubav između njih: *Žena njegova bila je sirotica, a on ju oženio, jer mu se je sviđala, i jer je zbilja bila lijepa. Sad je četvrta godina otkako su oženjeni, a ona izgledala još uvijek nježna i mlađahna kao da je djevojka. Dvije godine ljubio ju on svom snagom bračne ljubavi, nu nakon toga vremena počela njegova ljubav jenjati; nekakova sitost obuzela mu cijelo biće, te ona izgubila malone svaki čar za njega. Njegova ljubav napram njoj umrla je, a ni on, ni ona nijesu znali da ju ožive. (46)*

Budući da se Mira udala vrlo mlada, uvijek je bila pod nadzorom odvjetnika Kodolića, u njegovoj sjeni. On je bio svjestan Mirine ljepote i bilo mu je drago što ih nitko često ne posjećuje, no nije ni slutio da će odsutnost druženja stvoriti među njima dosadu te je ona, po njemu, bila odgovorna što on traži sreću s drugim ženama: *Premda je ona sve to razabirala, ipak joj u duši nije bilo toliko krivo, jer je priznavala njegovu premoć nad sobom. Uostalom, na što da se potuži? Ona je u svom domu radila, što god je htjela; oskudijevala nije na ničemu, za društvom nije čezla, jer tih naslada nije ni poznavala; duševni obzor nije joj bio tako širok a da ga ne bi mogla udovoljiti. (47)*

Mira je bila pravi kućni anđeo, progonjena nevinost čija se dobrota očitovala u svakoj njezinoj misli, no to se kasnije promijenilo: *Glavna crta njenog bića bila je dobrota, koja joj nije dozvolila da o ikomu zlo misli, i to je bilo uzrokom da je ona cio svijet u lijepom svjetlu gledala. Baš radi toga nije se mogla nijedna druga strast u njoj raspiriti, nego je tek tinjala neprestance zapretavana pepelom njene djetinje naivnosti. (47)*

Mirina emocionalna praznina i dosada razbijene su kada je upoznala Vukovića. Ona do tada nije bila svjesna ni sebe ni svoje emocionalnosti te je s njim počela upoznavati svijet i samu sebe: *Gospođa Kodolićeva nije se mogla dosta napitati Vukovića: što je ovo, zašto li je ono? Svaki predmet dirnut njegovom rukom, opisan njegovom riječju zaodjeo se novim čarom za nju.* (50)

Iako si nije htjela to priznati, Mira se počela zaljublјivati u Vukovića: *Sada su se počela ona zatomļivana čuvstva iznovice buditi i to tolikom žestinom, da ona nije više osjećala snage da ih zaustavi. To njojzi nepoznato čuvstvo bila je ljubav, koju je ona sada prvi puta u svoj njenoj veličajnosti, sa svom njenom slašču i svima njenim mukama osjetila.* (55)

Upravo ta ljubav pokrenula je Mirin razvoj i sazrijevanje žene koja prvi put voli i koja polako izlazi iz Kodolićeva nadzora, a koju Kozarac postepeno prestaje opisivati kao nevinog anđela. Kako Mirin lik postaje emocionalno jači, to sve više slabi takva njezina karakterizacija. Mira koja je prije bila poslušna i pokorna mužu, polako počinje oglašavati na njegove zamolbe. Čak ni pisma Kodolićeve ljubavnice nisu u njoj potaknula veliku ljubomoru, nego samo bol; nije nisama znala što tada osjeća niti je bila svjesna težinu Kodolićeva prelјuba, što govori koliku je emocionalnu pomutnju u njoj uzrokovala ljubav: *Ona nije mislila da je ljubav takovo okrutno čuvstvo, čuvstvo, koje je nemilosrdno tјeralo sliku muža njenog iz cijeloga joj bića - ona s njime sjedi, govori, jede, - a ipak ona njega ne vidi, ne čuje, ne razumije; on je za nju nekakav nihilum, nekakova ispraznost.* (56)

Budući da se Mira prvi put zaljubila, nije ni shvatila da Vuković nema prema njoj iste osjećaje kao ona prema njemu; s njene strane to je bila ljubav, no njega je kod nje samo privlačila njezina sačuvana nevinost i neiskvarenost. Mira je uz druženja s Vukovićem polako i zaboravļjala na muža upravo zbog pažnje koju joj je Vuković davao, a koju nije imala od svog muža. Često je postavļjala Vukoviću pitanje: *Jesam li ja lijepa?* (59)

Postaje svjesna i svoje ljepote uz ljubav koja ju jača i razvija: *Ona je sama sebe zvala »biserom«; na muža koji je već tri dana bio odsutan, nije ni mislila, on joj dapače nije ni bio onako tuđ kao pred nekoliko dana, kada je spoznala u sebi da ga ne ljubi.* (60)

Iako je Mira bila uvjerena da ne voli svog muža, u njoj je ipak probuđena ljutnja kada se susrela s njegovom ljubavnicom. Kako joj ni muž nije posvećivao puno pažanje, i njega je iznenadilo njezino ponašanje u kojem se jasno očituje da se Mira razvila u ženu koja zna što želi: *- Evo ti tvojih darova! Donašaj ih komu god hoćeš, meni ih više ne treba. Nisam mislilada si toliki prostak; ja toga sigurno od tebe zaslužila nijesam. To mu je ona rekla; i ono što je govorila, i ono kako je govorila, sjeklo je poput noža. On je ostao ustubočen, on nije vjerovao, da to pred njim stoji njegova krotka žena, koja do njegove volje nije druge poznavala.* (62)

Taj događaj bio je glavna prekretnica za Miru, tek tada postala je potpuno svjesna sebe i svojih prava i tada dolazi do očitovanja njezin pravi identitet: *Tim padom preobrazilo se iz temelja njezino duševno raspoloženje; neka dosle nepoznata srčanost, neka spoznaja da ona niti u duševnom, niti u fizičnom pogledu ne zauzima tek podređeno kakovo mjesto, kao što je do sada mislila, nego da po svemu onomu što joj je narav dala, može letiti u prvim redovima.* (62)

Novi ponos rođen u njoj izazvao je potpunu emocionalnu prekretnicu u Kodoliću jer je pred njim stajala druga Mira, Mira koja je evoluirala do spoznaje o svojoj vrijednosti po sebi samoj, a ne po muškarcu uz kojeg ju veže brak. Iako Mira nije znala koliko je težak grijeh preljuba, njegovu težinu spoznala je tek kada je i ona počinila preljub. Tada nije ni sama znala je li okaljana grijehom ili čista. Uz to sve, bila je prisiljena na laž jer nije imala hrabrosti reći mužu da ne nosi njegovo nego Vukovićevo dijete. U njoj je to budilo razna raspoloženja, od dosade i emocionalne praznine do stida, kajanja i patnje: *Je li to grijeh što sam ja trebala ljubavi, a kod njega je nijesam našla? Moja duša čezla je za ljubavlju, a ne za ljubavnikom. Ja sam istom sada uvidila da ja moga muža nijesam nikada ljubila; jest ja sam ga ljubila počitanjem, zahvalnošću, dušom, - ali srcem nijesam ga ljubila nikada; moje srce bilo je još djevičansko kada sam vas prvi puta ugledala. Ja ćutim, da je ono i sada djevičansko, jer onaj grijeh nije mogao mene okaljati, jer me je zatekao u besvjestici: i bez moje volje i bez moga znanja, a tko nije čvrstom voljom išao za tim da poćini grijeh, taj nije niti zgriješio.* (64)

Mira je osjećala krivnju zbog preljuba i počela joj je smetati Kodolićeva ljubav i pažnja koju joj je pružao, no koju nikada prije zapravo nije ni imala. Htjela mu je sve priznati, no nije imala snage. Taj osjećaj krivnje u njoj je polako nestajao te je imala osjećaj da je svom tom patnjom iskupila svoj grijeh i tako je postala čvrsta žena, koja je prestala ovisiti i o Vukovićevoj ljubavi, bez koje je prije bila potpuno izgubljena. U ovoj, svojoj najmlađoj pripovijetki, Kozarac je oblikovao postepeno Miru od nevine žene do žene koja zna što želi i koja je svjesna sebe i svoje vrijednosti.

5. ZAKLJUČAK

Na temelju opisa navedenih ženskih likova u prozama Josipa Kozarca, može se zaključiti kako je Kozarac, ako se pogleda od njegove najstarije do najmlađe pripovijetke, razvijao i oblikovao ženski lik. Počevši od Biser-Kate, koja je primjer kućnog anđela, nevine do samog kraja, preko Tene koju već razvija u ženu svjesnu sebe i svoje ljepote te preko Donne Ines u koja u mužu budi sumnje o preljubu sve do Mire Kodolićeve koja se zaljubljuje u drugog, a muža ostavlja po strani. Sve Kozarčeve žene patile su zbog ljubavi te su upravo i zbog nje dovedene do tragičnog kraja: Biser-Kata smrću, Tena uništene ljepote, Donna Ines i Mira Kodolićeva bolešću. No svaku navedenu junakinju Kozarac nije ostavio da živi u nepravdi i lažnim optužbama, nego je svakoj na neki način opravdao greške.

6. LITERATURA

1. Fališevac, Dunja, *Žena-autorica i lik žene u hrvatskoj književnosti*, u: *Zbornik zagrebačke slavističke škole 2002.*, FF press, Zagreb, 2003.
2. Kozarac, Josip, *Odabrane pripovijetke*, na: www.eLektire.skole.hr
3. Kozarac, Josip, *Mrtvi kapitali, novele*, HUM NAKLADA do.o., Zagreb, studeni 2008.
4. Nemec, Krešimir, *Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća*, u: *Zbornik zagrebačke slavističke škole 2002.*, FF press, Zagreb, 2003.
5. Petrač, Božidar, *Lik žene u hrvatskoj književnosti*, 1991., na: www.hrcak.srce.hr

